

také obraty mezinárodní tržby stoupají ustavičně vždy větší spotřebou potravin a surovin i diferencováním výroby ve státech průmyslových, ač ovšem (Sombart) podíl zahraniční tržby na celkové dnešní výrobě a tržbě hospodářství národního se zmenšuje.

Záměrná vnější tržební politika musí vědoma si býti cílů, jichž za daných poměrů dosíci chce a může, a poněvadž stejná opatření mohou za rozličných poměrů míti různé účinky, musí tudíž znáti jak historický vývoj domácí výroby a tržby, tak přítomný její stav a potřeby (význam výrobní a obchodní statistiky poznán již za dob merkantilismu, ankety znalců a interesentů před sdělováním nových smluv obchodních). Interesenti uplatňují tu svými organisacemi a zájmovými zastupitelstvy (obchodní komory, zemědělské rady, odborné spolky a svazy) i v zákonodárných sborech svoje odlišné zájmy, hledíce vylíčiti je jakožto shodné nebo alespoň nepřičící se zájmům celku, v toto zápolení hospodářských zájmů a politických stran vstupuje pak diskuse vědecká (význam hospodářsko-politických teorií: Smith, Ricardo, List).

III. Také v zahraniční tržební politice rozeznáváme

soustavu svobodného obchodu (free trade, libre commerce, Freihandel), svobodné soutěže v mezinárodním styku obchodním, a

soustavu nesvobody, a to buď soustavu prohibiční, nebo aspoň ochrannou, protekční, když se totiž v zájmu vzniku nebo povznesení domácí výroby přívoz zboží z ciziny buď vůbec zakazuje nebo alespoň veřejnými dávkami (cly) úmyslně zdražuje.

§ 11. Dějiny tržební politiky vůbec.

I. Již u kulturních národů starověkých shledáváme počátky obchodní politiky. V Egyptě, Syrii, Babylonii, Persii pečovali králové a republiky o zakládání obchodních cest, o zřizování faktorii, přístavů a osad v cizině, o zajištění přívozu obilí (Foiničané, Athény, Řím), o zákazy jeho vývozu, o dostatečné loďstvo atd., o osazování obchodně a průmyslově činných cizinců v zemi atd. S obchodem nebo i před ním šly válečné výboje za cíli mocenskými i hospodářskými pro koloniaci, zajištění přívozu potravin, získání nalezišť drahokovů, finanční tributy, odvádění otroků pro zemědělské a průmyslové práce

v tuzemsku atd., uzavírány nebo i vynucovány smlouvy o vzájemných obchodních stycích svých příslušníků, někde vznikla již silná průmyslová odvětví na vývoz výrobků pracující. Za kupcem či před ním postupoval pak vojín, obchodní ovládnutí splývalo s vojenským a politickým.

II. Ve středověku nabyl obchod většího významu teprv za válek křížáckých. Zeměpánové, kteří v obchodě záhy poznali výhodný zdroj finanční, hleděli obchod v určitých místech a v určitých dobách soustřediti, aby mohli pohodlněji vybíratí dávky, a tak vznikla uvnitř státu tržistě, k nimž se pojila města jako privilegované osady návštěvníků trhu. Kdežto původně byl v městech vítán každý příchozí, později, když města, zejm. v Itálii a Německu, zbavujíce se svých vrchností nebo zaměňujíce je za vzdáleného krále nebo papeže, dostávala vždy výlučněji do vlastních rukou správu svých záležitostí, uplatňují města jednostranný zájem svých občanů jak proti přílehlému venkovu (právem milovým, várečným a j.), tak proti jiným městům, tak i proti zeměpánu. Nastává vzájemné uzavírání se a roztrpčené konkurenční zápasy, obchod obmezuje se druhdy jen na týdenní trh mezi sedlákem a měšťanem.

Protože při nedokonalosti dopravních prostředků stále hrozila obava nedostatku obilí, vlny, dříví a pod., šlo městské obchodní politice spíše o zásobování měst než o rozšíření odbytu městských výrobků.

Hospodářské zřízení městského obvodu hospodářského upraveno jest soustavnou hospodářskou politikou městskou především ku prospěchu města, třeba i na úkor venkova. Tato městská hospodářská politika pak snaží se uskutečnití pravidelně dva hospodářské principy. Především po stránce obchodní, aby co možná všechno veřejně a z prvé ruky bylo kupováno — k tomu účelu jsou zvláštní veřejné váhy a míry a městští úředníci tržní, přísně jsou upraveny trhy týdenní, pro domácí výrobky zakázáno je překupnictví a zejména t. zv. předkup, zboží na trh dovezené podrobno jest úřední prohlídce, určují se i úřední ceny (taxy) na zboží atd.

Dále však též po stránce výrobní, aby všechno, čeho měšťan neb sedlák potřebuje z průmyslových výrobků, bylo co možná v městě samém produkováno. Řemeslník městský má odbytový monopol na městském trhu i v obvodu jeho a je chráněn jednak proti veškeré konkurenci řemeslníků a obchodníků

měst jiných, jednak t. zv. právem mílovým naproti průmyslové práci rolnického obyvatelstva městského okolí. Toliko několikrát do roka o výročních trzích připouštějí se cizí průmyslové produkty a plodiny k přímému odbytu spotřebitelům, prolamuje se tudíž monopol městského řemeslnictva na městský trh.

Jen v nečetných městech povznesla se tržba a živnosti nad okruh místní potřeby, buď že město ovládalo určité cesty obchodní (Benátky moře jaderské, Janov moře středozevní, města hansovní Sund mezi mořem severním a baltickým), nebo že zhotovovalo zboží všude hledané (Florence a Gent sukna, Milán a Norimberk kovové zboží). Tato obchodní města, v nichž kupci (*mercatores* v protívě k místním drobným obchodníkům, *kramářům*, *institores*) záhy se organizují v gildy a hansy, přejímají též brzy úpravu tržby pro kupce svého obvodu, města upravují společné výpravy (jízdy), jejich cíl, pořad a dobu, vysílají sama lodě, monopolisují pro své příslušníky určité úlevy často i mocí válečnou, cizince od nich vylučující, na př. Benátky pro obchod s Levantou, Bukovec pro obchod z moře severního do baltického. Plného rozkvětu dosáhla městská tržební politika v Itálii a ve Flandřích, Benátky a Janov rozšířily své panství i na kolonie, Janov na Korsiku, Cypr, Krim, Benátky na Peloponnés a řecké ostrovy. Jako dnes ve východní Asii, tak ve středověku vůbec opírala se tržba v cizině zpočátku o uzavřené kupecké dvory (týny, *ungelty*), čtvrti i celá města, kde cizí kupci dle vlastních zákonů a pod vlastními úředníky žili a se spravovali.

III. Počátkem nového věku spolu s teritoriálním rozmachem tržby (Indie, Amerika) i věcným rozšířením jejím (čaj, káva, kakao, tabák) a přeceňováním významu tržby pro blahobyt a moc národa veliké státy teritoriální, v tu dobu vznikající (Španělsko, Anglie, Francie, později též Rakousko a Prusko), zmocňují se vedení tržby, ovládané dosud zájmy jednotlivých měst, od nichž vycházela, a vzniká národní (státní) politika tržební jakožto jednotná státní produkční politika naproti cizině, jejímžto cílem jest — jako dříve v dosavadním uzavřeném hospodářství městském — tak nyní v širokém obvodu státním jednotnost a soběstačnost uvnitř i uzavření a co možná i expanse na venek.

Souhrn praktických zásad, jimiž se řídil nově vznikající stát ve své politice tržební a vůbec hospodářské, zoveme dle Ad. Smitha *merkantilismem*.

Merkantilism je pokračování středověké obchodní politiky městské na širším území a mocenskými prostředky státními, cílem jeho je povznesení obchodu (mercator, mercantile) především ve prospěch státních financí.

Vycházejí z předpokladu, že základem hospodářského blahobytu i politické moci národa je co možná hojně nahromaděná drahokovu ve státě a co možná husté zalidnění, spatřoval merkantilism v odplyvání peněz ze země zmenšování a v připlývání jich zvýšení blahobytu národa i snažil se bohatství národa v tom smyslu zvětšiti. Pro státy, jež neměly vlastních dolů na drahokovu, byla nejučelnějším prostředkem k opatření drahokovů vnější tržba. Přeceňován význam vnější tržby, která je s to blahobyt národa zvětšiti či zmenšiti, naproti tržbě vnitřní, která nevyvolává leč přesuny statků uvnitř národa.

Usilováno tudíž o takové utváření zahraniční tržby, při kterém by dovoz převyšel byl vývozem a bylo tedy docíleno aktivní či t. zv. příznivé bilance tržební, takže by cizina byla nucena vyrovnati hodnotnou diferencii ve prospěch tuzemského drahokovem.

Z toho plynuly požadavky, aby jednak všechno, co může býti v zemi vyrobeno, bylo také doma opatřeno a zejm. dovoz drahých tovarů z ciziny aby byl zakázán nebo ztěžován (»aby peníze nešly ze země«), jednak aby co nejušilovněji podněčován byl vývoz, a sice vývoz tovarů, protože jím národní hospodářství nejenom více peněz z ciziny vytěží nežli při exportu surovin, nýbrž i více obyvatelstva se zaměstná a užívá a tím se dává podnět k jeho rozmnožování, které bylo zejm. u pozdějších stoupců druhým hlavním cílem merkantilismu. Tržba a doprava, tedy zvl. plavba, budiž nacionalisována, t. j. vlastním poddaným vyhrazena.

Protože při vzájemném uzavírání se evropských států naproti sobě dosažení expanse se stávalo vždy nesnadnějším, usiloval merkantilism o získání zámořských kolonií, jichž lze následkem politické závislosti na zemi mateřské nejsnáze využítkovati výhodným vývozem tovarů a levným dovozem surovin.

Jelikož pak nelze od poddaných očekávati ani dost samostatného počínu ani inteligence a kapitálu, prohlašováno za úkol státní moci, aby nejenom udávala podnět a směr hospodářské činnosti, nýbrž co možná i činně se jí zúčastnila.

Za cílem všemožné soběstačnosti uvnitř a expanse na venek uváděna tedy v život řada hospodářskopolitických opatření:

Zakazován dovoz všech cizozemských tovarů (prohibiční soustava), za které odchází buď množství peněz ze země (zejm. v kterých vězí mnoho práce), nebo jejichž vlastní výroba v tuzemsku se pokládá za žádoucí, nebo ukládána vysoká cla, dovoz téměř znemožňující (prohibiční); fiskální význam cel, v dřívějších dobách rozhodovavší, ustupuje nyní do pozadí, výnosná vysoká cla na přívoz cizích tovarů a přepychových předmětů stupňují se ve finančně nevýnosné zákazy neb cla prohibiční.

Zakazován však opět v vývoz tuzemských surovin, pomocných látek, nástrojů i druhdy potravin, aby se průmyslu zjednały příznivé podmínky výrobní (levné suroviny a nízké mzdy následkem levnosti potravin a tím nízké náklady výrobní) a zvýšila jeho soutěživost na trhu zahraničním (ve Francii zákaz vývozu obilí platil přes 1 a půl století — 1598 až 1754 —, v Anglii a Prusku byl zakázán vývoz vlny — do Alžbětiny doby (1533 až 1603) spadá nařízení, že předseda anglické sněmovny musí sedět na žoku vlny jako zdroje národního blahobytu).

Soustavně podporována a podněcována národní průmyslová výroba v oněch odvětvích, která se pokládala za zvlášť důležitá pro blaho národní, rovněž na úkor fiskálních zájmů, státními prostředky, jako státními zálohami a subvencemi, daňovými úlevami, vývozními premii, udílením monopolů a privilegií, zřizováním vlastních továren a manufaktur státních, podporou přistěhovalců podnikatelů a dovedných dělníků, zákazem vystěhování pro dělnictvo určitých výrob (tovární tajemství), podporou průmyslového vzdělávání, pověřováním diplomatických zastupitelstev v cizině sledováním cizích výrob a odbytišť i technických pokroků, zaručováním náboženské tolerance.

Státními prostředky podněcována i národní plavba, zejm. pro spojení zámořských osad se zemí mateřskou, premiovány domácí lodi a vylučovány nebo daňově zatěžovány cizí (navigační akta Cromwellova r. 1651 a její napodobování ve Francii od r. 1659) a na podporu obchodu s koloniemi zřizovány velké obchodní společnosti, výsostnými právy a státními mocenskými prostředky vypravené.

V těch dobách hospodářské zájmy, dříve zanedbávané, staly se, po náboženských, nyní hlavním objektem vnější politiky, diplomatických jednání i akcí vojenských.

Těmito zásadami určována jest hospodářská politika všech států evropských ve stol. 17. a 18., a pokud se tržební prohibice týče, namnoze až hluboko do století 19.

Tato obchodně-politická opatření docházela theoretické opory v hojně literatuře, vycházející nejprve a předem z Anglie, kde již velmi záhy (r. 1335 a 1381) vydávány vývozní zákazy pro zlato a stříbro a usilováno o vytlačování cizích kupců, povznesení vlastní plavby a rozmnožení tuzemské zásoby drahokovů. Klasickým zástupcem theorie o tržební bilanci byl Tomáš Mun (Englands Treasure by Foreign Trade) (1571—1641), který však již proti dosavadní soustavě bdící nad každou jednotlivou koupí a prodejem tuzemska s cizinou ukazoval (ve skvělé obraně východoindické obchodní společnosti 1621), že aktivním má býti jen celek hospodářských operací národního hospodářství (vývoz peněz do Indie za suroviny obrací se v tím větší přívoz peněz později za tovary z nich vyrobené), a že pro dovoz drahokovu do země nerozhoduje toliko poměr mezi dovozem a vývozem zboží, nýbrž i obnosy z dopravného, úroků, dividend a pod., že tedy tržební bilance státu není totožna s jeho bilancí platební (podobně i jeho vrstevník Josiah Child).

Škola individualistická se svým kosmopolitickým stanoviskem co do mezinárodní tržby a mezinárodní dělby práce postavila se k merkantilismu odmítavě, nová doba však zásluhou historické školy národohospodářské zjednala merkantilismu spravedlivější oceňování, jakožto výchovnému systému, tehdejším hospodářským i politickým a kulturním stavem národů západní a střední Evropy danému a pro přechod od uzavřeného hospodářství městského k národnímu do valné míry nezbytnému.

V různých zemích merkantilistická praxe různými se brala směry. Ve Francii snaženo se především o zvelebení průmyslu, již v 16. stol. přilákání četnými výsadami dovední mistrí janovští do Lyonu k povznesení hedvábnického průmyslu, v 17. stol. Colbertism v první řadě pečoval o zvelebení manufaktur — Španělsko a Portugalsko i později Holandsko opět předem o obchod indický. Obchod soustředěn byl nejprve v Lisaboně a Seville, později v Amsterdamu a k tomu cíli si státy zajišťovaly opěrné body, Portugalsko pobřeží brazilské, africké a východoindické, Španělsko pobřeží středoamerické, později Holandsko opěrné body v záp. Indii, na Kapu, Ceyloně a ostrovech sundajských. V Anglii konečně pěstování

vány po staletí úsilovně zájmy jak obchodu a průmyslu, tak zemědělství. Výborná vlna anglická stkávána byla v středověku ve Flandrech a v Itálii, od stol. 16. po dvěstěletých pokusech došlo přesídlením flanderských tkalců k jejímu zpracovávání v tuzemsku.

Silné dřívě statkářstvo anglické nedopustilo trvalého poškození zemědělství, vývoz obilí poč. 13. stol. jako v jiných zemích zakázaný byl již od konce 14. stol. zásadně dovolen, zejm. za pokleslých cen, a dovoz obilí nepřipouštěn, dokud ceny jeho v přístavních městech nestoupily na určitou úroveň. Obilní zákon Viléma III. z r. 1689 zavedl dokonce vývozní premie obilní: pokud nebylo dosaženo spravedlivé, normální ceny, byl přívoz zakázán, aby zemědělci vysokými cenami byli pohnutí k rozšíření produkce; aby pak při nadúrodě ceny náhle neklesly, podněcován vývoz premiemi. V oboru plavby pak navigační akta Cromwellova, r. 1651 vydaná a r. 1660 rozšířená, zlomila dosavadní závislost anglického obchodu dřívě na Hanse a italských státech, později na Holandsku — zpočátku arci nikoli bez obětí, protože anglické lodí nebyly s to obstaratí dovoz a vývoz anglický tak levně, jak činilo dosud Holandsko. Navigační akta nařizovala, že zboží neevropské (koloniální) smí býti do Anglie přiváženo jen na lodích náležejících britským poddaným a obsazených většinou anglickými námořníky, zboží evropského původu rovněž jen na lodích anglických nebo na lodích země, z které zboží pochází, a vždy přímo z této země (tedy s vyloučením prostředkovatelského obchodu), konečně plavba pobřežní (a od roku 1660 plavba do anglických kolonií vůbec) vyhrazena vůbec lodím anglickým.

Navigační aktou Anglie, arci když byla také politicky zvítězila nad svými soupeři, Holandskem a Francií, stvořila své loďstvo, stala se vládkyní moře a tím i veliké říše koloniální.

Výsledkem merkantilistické politiky bylo skutečně v četných státech vytvoření nových velikých industrií a vzružení všeho života hospodářského. Leckde ovšem i nezdravé podnikání bylo podporováno a prohibice často prolamována kvetoucím podloudnictvím (podloudníci bývali hlavními importéry zboží anglického do Francie, francouzského do Anglie, německého do Rakouska).

K orbě po většině hleděno nebylo, merkantilism byl soustavou průmyslovou a tržební. Orba byla chráněna nedoko-

nalostí dopravních prostředků, její výtěžky stačily v normálních dobách obyvatelstvu, pak — lid selský byl v poddanství. Rolnictví bylo naopak stíženo rozličnými břemeny, obmezováno záповědmi vývozu (obilí, lnu, vlny) i ztěžováním obchodu s produkty mezi jednotlivými provinciemi. Zákazy vývozu plodin byly obecně zrušovány teprv v 19. století.

Vyloučení cizozemské soutěže z domácího trhu a snaha po ovládnutí trhů zahraničních vedly s druhé strany k zavádění cenových tax, k jakostní kontrole výroby, k úplným státním reglementům (předpisům, řádům) v výrobním a vůbec k hotové soustavě státního poručnickování průmyslu, úplně se hodící do celého rámce osvíceného, vše uniformujícího a reglementujícího absolutismu.

IV. Soběstačná tržební politika merkantilismu byla již ke konci 17. stol. brána v odpor jak v Anglii, kde Dudley North r. 1691 zavrhoval všelijké státní upravování v otázce peněz a úroků i obchodu vůbec a doporučoval úplnou svobodu a kde filosof David Hume potíral zejm. učení o bilanci tržební, tak ve Francii, kde neschopní nástupci Colbertovi jeho soustavu přímo zkarikovali a kde již r. 1697 Pierre Boisguillebert hlásal naproti merkantilistickému reglementování potřebu i prospěšnost hospodářské svobody a naproti Montaignovu výroku, že v obecném styku vůbec prospěch jednoho je škodou druhého — nebo, jak později ještě Voltaire hlásal »il est claire, qu' un pays ne peut gagner sans qu' un autre perde« — a že přání velikost své vlasti je totéž jako přání zlého zemím sousedním, předpokládal zájmovou harmonii, že totiž hospodářský prospěch jednoho jest zároveň prospěchem druhého.

Od druhé polovice 18. stol. byl pak merkantilism soustavně ve svých základech potírán fysiokraty, kteří vycházejíce z Rousseauovy nauky o přirozené svobodě a volnosti individua byli i v ohledu tržebně-politickém hlasateli úplné hospodářské svobody a tudíž odstranění průmyslové i tržební protekce, a pokládající zemědělství za jediný zdroj blahobytu národa a průmysl i obchod za sterilní, proklamovali zejm. i pro tržbu zásadu laissez faire laissez passer (Quesnay 1756, státník Turgot 1766, Dupont de Nemours 1769). Fysiokraté myslili ovšem hlavně na svobodu obchodu uvnitř země, který byl v jejich době vydán neobyčejným překážkám, byli pro odstranění zákazu vývozu obilí za hranice.

Theoretický podklad nauky o tržební svobodě zdokonalil pak individualista Adam Smith, který v proslulém spise »O povaze a příčinách blahobytu národů« (1776) dovozoval proti merkantilistům, že blahobyt nezáleží v penězích nebo ve zlatě a stříbře, nýbrž v tom, co lze za peníze koupiti, a že peníze, čím více jsou nahromadovány, tím že se stávají k svému určení nezpůsobilejšími, protože pozbývají (jako všechno ostatní zboží) v poměru k svému množství hodnoty. Na štěstí peníze jako voda v spojitých nádobách odcházejí pryč ze země, kde jich je nadbytek, do jiné, kde mají větší hodnotu.

Pošetilým pryč je také učení, jako by prospěch národa jednoho byl škodou druhého, naopak bohaté sousední národy jsou štěstím pro tuzemsko a užítkem, alespoň v době míru, a ta jest pravidlem. Všelická obchodní žárlivost jednotlivých národů je nemístná a škodlivá a podobně všechna soustava prohibiční, která chtěla, jako cechy zkouškami a j. předpisy odpuzovaly své nemilé konkurenty, obmezením nebo dokonce vyloučením zahraniční soutěže chrániti průmyslovou velkovýrobu — nízké umělostky kramářů byly takto povýšeny za politické principy velkých států. Cizí produkty se však přivážejí, jsou-li levnější nebo lepší domácích, v obou případech je však pro národ výhodnější kupovati je z ciziny, nežli je chtít mnohem draže vyráběti doma. Pomocí sklenníků, pařeníšť a daní bylo by lze i v Anglii vypěstiti hrozny vinné, ale snad 30krát draže, nežli je může přivážeti z jihu. Anglie i takto produkuje svá vína sama, ale v podobě svého zboží bavlněného, vlněného a ocelového, za které vína s Portugalskem, Francií a Německem vyměňuje a produkuje je takto laciněji. Takovými obmezeními svádí se jen podnikavost a kapitál národa v nesprávné kanály a ujímá se uložením daleko plodnějším; prospívají-li snad fabrikantům, vždy jsou na škodu národa.

Co je rozumno v hospodaření jednotlivce, totiž kupovati vždy tam, kde lze zboží nejlevněji dostat, a prodávati tam, kde se může prodati nejdraže, nemůže se ihned státi nesprávným, je-li užito na celý národ. Každá země je nucena kupovati od jiných zboží, jehož sama výhodně vyráběti nemůže, bude však moci opět do nich vyvážeti své výrobky, ponechá-li se jí volnost nerušeně rozvinouti vlastní síly výrobní. Cílem hospodářské politiky k rozmnožení blahobytu národa směřující jest, aby všechny kapitály i síly pracovní vyhledaly si ony obory, v kterých se nejlépe uplatní a osvědčiti mohou.

Smith nebyl však bezpodmínečným svobodotržebníkem. Pokládal i ochranná cla za ospravedlněná, dlužno-li šetřiti zřetelů na zaměstnané dělnictvo, na daňovou výnosnost nebo na obranu vlasti — z tohoto hlediska prohlásil Smith navigační aktu za »nejmoudřejší snad ze všech tržebních nařízení anglických« — a připouštěl cla i jakožto odvetná. K plné obchodní svobodě sotva kdy prý dospěje i sama Anglie.

Názory svobodotržební po Smithovi přímo klasicky a ještě rozhodněji pro volnost směn než fysiokraté a Smith formuloval David Ricardo, vycházející z toho, že jednotliví národové jsou rozdílnostmi přírodních darů, přirozených vloh a techniky pro různá výrobní odvětví různě výhodně připraveni. Nutna je prý tedy mezinárodní dělba práce i tržba a každá země má své potřeby opatřovati odtud, kde je to možno s nejmenšími náklady. Volný dovoz potravin z ciziny má, pokud jde o stoupaní obilních cen a vznik pozemkové renty, tentýž význam jako vzdělávání nové úrodné půdy a činí tedy zbytečným obdělání domácí půdy horší a zamezuje stoupaní cen i mezd a další tvoření renty. Svobodná tržba upravuje podle Ricarda též vyrovnání množství a hodnoty peněz. Je-li v zemi nadbytek peněz, stoupají ceny zboží, což je tržbě podnětem ke zvýšenému přívozu zboží z ciziny a dražokov odplývá pak ze země k zaplacení přebytku dovozu. Dražokov se tím stane vzácnější, hodnota jeho opět stoupá, ceny klesají, čímž zmenšuje se dovoz zboží z ciziny a podněcuje se vývoz. Opačné účinky nastávají v cizině. S obou stran tedy hospodářské síly působí jak na obnovení rovnováhy tržební bilance, tak na regulování množství dražokovu, jehož každá země má tolik, kolik právě potřebuje (k v a n t i t n í t h e o r i e p e n ě z).

V. Nauka Smithova a Ricardova byla však pozdějšími jeho stoupenci v Anglii, Francii i Německu do extrémů vyvrcholena. Tržební svoboda byla prohlášena za absolutní princip. Dokazováno, že vede k nejlepšímu rozdělení výroby, všestranným stykem národů rozšiřuje kulturní okruh, tvoří zájmové společenství mezi národy a podporuje stejnoměrnost jejich hospodářského i obecně kulturního vývoje, naproti tomu že celní obmezení a protekce tlumí ducha pokroku a oprav v technice i v hospodářské organizaci výroby, konservuje zastaralé výrobní formy a vypěstovává skleníkové výroby, dostatečných podmínek prosperity postrádající, pro spotřebitelstvo pak že znamená oběť přinášenu

na prospěch určitých výrobních odvětví a konec konců na prospěch určitých osob. V tom směru působili až do let 1870tých v Anglii Fawcett, ve Francii Faucher a Bastiat, v Německu Prince-Smith a j.

V obchodně-politické praxi po jakémisi uvolnění obchodu ve Francii a Anglii ke sklonku 18. stol. přivozen za válek francouzských obrat kontinentální svírkou Napoleonovou, dekretem z 21. listopadu 1806 z Berlína diktovanou, již byla prohlášena blokáda britských ostrovů a zakázán všechen obchodní styk s nimi — anglický obchod měl býti vyloučen z evropského kontinentu, aby Anglie byla donucena uzavřítí mir a uznatí námořní právo mírem utrechtským stanovené — a která padla koalici mocností proti Napoleonovi v l. 1812 a 1813, po válkách napoleonských pak uzavíraly se opět státy kontinentální tržebněpoliticky ze snahy po ochraně průmyslu před přívalem dluhu zadržené soutěže anglické.

Asi od r. 1820 hospodářský život v Evropě doznával znenáhla znovu mocného převratu; úplně se změnila technika výrobní, zdokonalovaly se dopravní prostředky (lepší silnice, vznik železnic, parolodí), vzmáhala se exportní velkovýroba, staré reglementování výroby státem pocíťováno vždy nesnesitelněji.

Nový ruch zjednal si průchodu nejprve — v souhlase s výrobními a obchodními zájmy — v Anglii.

Za válek napoleonských vyrostla Anglie v prvý průmyslový stát světa a měla nepopíratelné světové panství námořní. Veškeré technické převraty v průmyslu (stroje spřádací, tkací, parostroje) byly vynalezeny na její půdě, byly na jistou dobu jejím monopolem a zjednaly jí na desetiletí průmyslový předskok před národy evropského kontinentu, její vývozní průmysl a zahraniční obchod nesmírně stoupl, zatím co její obilní produkce již od r. 1790 nestačila domácí spotřebě. Vzkvétající průmysl a obchod neměly zájmu na celní ochraně, naopak těžce nesly zdražování potravin a surovin (a tím i znesnadňování exportu) cly na nezbytný nyní přívoz produktů zemědělských. Proti těmto clům, jež prospívala jen nečetnému, arci mocnému velkostatkářstvu, majitelům snad veškeré půdy v Anglii, obracela se tudíž v letech 1840. vždy mohutněji agitace svobodnotržebníků anglických, která vycházejíc z Manchesteru pod vedením Cobdena a Brighta v t. zv. Anti-Cornlaw-League (založ. 1836)

dosáhla nejprve r. 1842 zmírnění a r. 1846 zrušení cel obilních, po němž později následovalo do r. 1860 postupné odstranění ochranných cel v Anglii vůbec.

Také na evropské pevnině došlo od počátku let 1860. k období ne sice úplné tržební svobody mezinárodní, nýbrž alespoň ke slevám celním a k soustavě tržebních smluv, zaručujících na delší řadu let trvalost cel nebo dokonce jich snížení.

K liberálnímu obratu přispěly kromě momentů národohospodářských — hospodářský rozkvět až do počátku let 1870., velkolepé pokroky v dopravnictví, odstraňování dřívějších nesvobodných rádu života hospodářského emancipací rolnictva, zaváděním liberálních zákonů živnostenských a obchodních, zrušením říčních cel a pod., dále mocná liberální propaganda agrárníků i zásadních theoretických velebitelů tržební svobody, zvl. ve Francii a v Německu — i zvláštní konstelace politické: snaha Napoleona III. po spojenectví s Anglií vedla r. 1860 k první liberální t. zv. Cobdenově smlouvě mezi těmito státy, po které 29. března 1862 následovala smlouva mezi Francií a německým celním spolkem, uzavřená vlivem Pruska, aby celní spolek německý unikl tak celní jednotě s Rakouskem, smlouvou z 19. února 1853 zamýšlené, v Rakousku donutily k liberálním obchodním smlouvám koncem let 1860. tísně finanční.

Pro tyto smlouvy je kromě značného snížení celních sazeb význačná t. zv. klausule o největších výhodách, t. j. prohlášení, jímž smluvní stát zaručuje druhému kontrahentu předem všechny výhody, které by kdykoliv poskytl kterémukoliv státu třetímu.

VI. Ještě dříve však, než liberální zásady pronikly praxí tržebně-politickou, vyvstali již odpůrci proti obchodně-politické teorii liberální. V Americe státník Alexandr Hamilton v proslulé zprávě »Encouragement and protection of manufactures« z 5. prosince 1791 hájil mírné ochranné clo americkým poměrům přizpůsobené. Ve Francii následovali r. 1804 Ferrrier, r. 1815 Gamilh, r. 1819 Chaptal, v Německu r. 1809 filosof Fichte pro svůj »uzavřený obchodní stát«, vlastně socialistický, zaváděl úplné odloučení státu od veškeré ciziny: občanům budiž všecken styk s cizinou zakázán a znemožněn, potřebuje-li stát někdy směny statků s cizinou, nechť ji provede vláda; jeho stát nepotřebuje také kovových peněz, nýbrž známek pro peněžní

oběh, za něž může sloužit cokoliv, nejlépe nějaký statek bez vnitřní hodnoty. R. 1809 romantik Adam Müller se svými středověkými ideály o stavovském zřízení, cechovní vázanosti atd. útočil na Smithovu soustavu, hodící se pro ostrovní, městský a obchodní stát anglický, ne však pro pevninové státy agrární.

S daleko největším úspěchem potíral však anglickou teorii svobodnotržební nový odpůrce, Bedřich List, největší theoretik protekcionismu (1841). Dle Lista lze znamenati v hospodářském vývoji národů mírného pásma tyto stupně: stav původního divoštví (honba a rybolov), stav pastýřský, stav zemědělský, stav zemědělsko-průmyslový a stav zemědělsko-průmyslovo-tržební.

V periodě rolnictví potřebí je svobodné tržby, aby se suroviny co nejvýhodněji odbyly za cizí tovary a povznesla se výroba prvotná.

V přechodu k plné výrobě průmyslové potřebí však prý zakročení státu, aby se národ vychoval k výrobě průmyslové tím, že zamezí se konkurenci pokročilejších národů s klíčovím průmyslem domácím, a to nejlépe clem ochranným, t. j. zdražením cizího výrobku na domácím trhu o rozdíl ceny tovaru domácího a cizího ve všech odvětvích průmyslových, jichž vývoj v zemi je důležitým.

Clo dle Lista nemá úplně vyloučiti cizí konkurenci, která má zůstatí jakožto osten k pokroku pro průmysl domácí, nemá umrtviti soutěž domácího zboží s cizím na domácím trhu. Jde jen o vyrovnání výhod, které má v daném okamžiku cizina před domovinou pro svou starší a vyšší ekonomickou kulturu, a jen o ochranu těch výrob, pro které jsou tu přirozené podmínky zdaru (pro vznik průmyslového odvětví clo asi 40 až 60 proc. hodnoty zboží, pro trvání clo 20—30 proc.). Ochranou celní se ovšem zboží pro domácího spotřebitele zdraží, to jsou však dle Lista nezbytné národní náklady hospodářské výchovy národa. Čím více za přispění cla takto vyměřovaného stoupá soutěživost domácího průmyslu naproti cizímu na domácím trhu, má býti toto výchovné clo samo snižováno a posléze odstraněno, načež nastane třetí, konečná perioda svobodné tržby, kde průmysl ochrany již nepotřebuje.

Předčasná svoboda byla by však zhoubou; sama Anglie hlásá prý samospasitelnost svobodné tržby teprve, když

byla staletou ochranou svůj průmysl tak povznesla, že se nebojí konkurence a že jí svoboda tržby může jen prospěti.

List svou soustavu postavil jakožto národní (spis »Das nationale System der politischen Oekonomie, 1841) v protivu ke kosmopolitické nauce Smithově. Učení jeho je nejdůležitější, základní naukou o clu ochranném, podobné ideje tlumočili v Německu Thünen (proslulý spis »Der isolierte Staat«, 1826) a Nebenius. Jeho názory přejal i Američan Carey, spartňuje v ochranných clech dokonce prostředek, jímž přírodní zákony v sociálním vývoji teprv k správné platnosti mohou být přivedeny.

VII. Vskutku doktrína svobodné tržby do extrémů vyvrcholená brzy se vyžila, přečkováši v praxi sotva deset let.

Již od polou let sedmdesátých přešla také tržebněpolitická praxe států evropské pevniny od liberalismu, který nezná a nedbá růzností historického vývoje, ekonomické kultury a schopnosti národů ani různých jejich poměrů majetkových a společenských, k soustavě ochranné. K novému obratu přispěly:

Účinky obecné a veliké hospodářské krise r. 1873 propuklé, dlouholetý pokles podnikavosti i kupní síly obyvatelstva a všeobecně zostřená konkurence.

Cenová a odbytová krise evropského zemědělství, které zámořskou, zvláště americkou a potom též indickou soutěží vytlačováno bylo ze svého odbytiště v Anglii a i na domácím trhu bylo ve své existenci ohrožováno nízkými cenami obilí a oslabenou kupní silou spotřebitelstva.

Nepříznivé následky značně snížených cel pro řadu průmyslových odvětví.

Utvoření nových velkých států národních (Itálie, Německa) a následkem politických poměrů silně rostoucí finanční potřeba všech států, hledající i ve clech finančních a ochranných nové zdroje příjmů.

Avšak naproti učení Listovu, které lišilo se od merkantilismu tím, že ochranná opatření obmezuje na dočasná cla přívozná, shoduje se však s merkantilismem, že usilovalo státní pomocí jen o zvelebení průmyslu, nová soustava požadovala ochranu veškeré domácí produkce vůbec. Všelická národní práce, zemědělská jako průmyslová i konečně obchodní činnost, má býti chráněna, má požívatí jakési mírné přednosti před cizozemskou, zásadou jest, aby zemědělství a průmysl pracovaly co možná pro vzájemnou

potřebu za cílem co možná největší nezávislosti národa na cizině (soustava solidarity ochranářských zájmů, ochrany veškeré národní práce vůbec).

Nové období politiky tržební charakterisováno jest vypovídáním dosavadních smluv obchodních a postupným zvyšováním autonomních tarifů celních i cel odvetných a vzájemným uzavíráním trhů, obchodní smlouvy tehdy uzavírané neměly vlivu na cla jednotlivých států, cla byla nanejvýše jen vázána, t. j. zaručováno smlouvami, že nebudou za smluvního období zvýšena.

Období toto mělo skutečně v zápětí mohutný rozvoj průmyslu ve státech kontinentálních. Že přes to i mezinárodní tržba nesmírně stoupla, způsobil obrovský rozmach dopravních prostředků a nebývalé zlevnění sazeb dopravních, rostoucí potřeba zámořských potravin a surovin pro státy evropské a tím opět podnět k zvýšenému vývozu evropských tovarů, konečně znatelné diferencování evropského průmyslu (mezinárodní dělba práce), jež činí nezbytným vzájemný tržební styk i mezi státy celně chráněnými.

VIII. Jakési opětné uvolnění nastalo, když k podnětu Německa (Caprivi), které se bálo hospodářské osamocenosti, uzavřeny r. 1891 mezi státy středoevropskými (Německo, Rakousko-Uhersko, Belgie, Švýcarsko, Itálie) na podstatě vzájemné mírnější celní ochrany smluvních států a zostřené ochrany proti ostatním, zvl. Americké Unii, obchodní smlouvy do r. 1903 platné a pak vždy na rok vypověditelné, k nimž připojilo se pak Srbsko, Rumunsko a Rusko.

Nová soustava obchodních smluv přes to, že obsahovala pouze mírné vzájemné celní ústupky, doznala však záhy značného odporu, v němž setkaly se snahy kruhů průmyslnických i agrárních po zvýšení ochranných cel s novými tendencemi imperialistickými. Přípravou pro obnovení smluv bylo ve všech státech vytyčení autonomních celních tarifů (v Německu zákon o celním tarifu z 25. prosince 1902, v Rakousku ze dne 13. února 1906) se zvýšenými cly, na jichž podkladě pak uzavřeny r. 1905 obchodní smlouvy Německa s Ruskem, Itálií, Belgií a Rakousko-Uherskem s platností od 1. ledna 1906 do konce 1917, k nimž přidružily se pak i smlouvy se Švýcarskem, Rumunskem, Srbskem a Švédskem.

Zvýšení cel, zvláště i na produkty agrární, v nových smlouvách obchodních mělo v zápětí, že také v Anglii, která od r. 1860 měla toliko cla finanční, vznikla zejm. od r. 1903 agitace (Cham-

berlain) k tomu se nesoucí, jednak aby zavedena byla v Anglii ochranná cla na ono zboží, jehož výroba v zemi původu je clem chráněna, jednak aby pro zboží z anglických osad poskytnuty byly diferencní výhody i aby tak anglické državy po celé zeměkouli roztroušené sloučeny byly v jednotný celek světospodářský (anglický imperialismus, Greater Britain). Obrovské a teritoriálně souvislé státní obvody Ruska a Spojených Států pak vysokou celní ochranou a jinakou péčí o průmyslový rozvoj šly zřejmě za cílem skutečné co možná výlučné národní, t. j. naproti cizině uzavřené politiky výrobní a obchodní, která v nich, zejm. v Americe, bohatstvím a všestranností přírodních darů jest usnadňována. Teprve r. 1913 zahájena v Americe (nový prezident Wilson) politika mírnější celní ochrany naproti celnímu zákonodárství od let 1890 zavládnuvšímu (Mac Kinleyův tarif z roku 1890, Payneův tarif z roku 1909).

Tržební svobodě mezinárodní zůstalo věrno jen několik malých států evropských, Holandsko, Norsko, Dánsko, jejichž rozloha je příliš nepatrná, aby mohly vypěstovati hospodářskou soběstačnost (i ve Švýcarsku byly zřízeny celní závory, vedeny celní války a po nich uzavírány smlouvy celní).

Válkou z r. 1914/6 přerušena byla již dle zásad práva mezinárodního sama sebou platnost obchodních smluv mezi válčícími státy, i když snad byly uzavřeny »na věčné časy«, t. j. s vyloučením práva výpovědi (j. zejména i čl. 11. frankfurtského míru mezi Francií a Německem z 10. května 1871, který zajistil oběma státům na věčné časy vzájemně všelike obchodně-politické výhody, jež by poskytly určitým jiným státům), a vzájemný přívoz, vývoz i průvoz zboží mezi válčícími státy zakázán a přerušením styku poštovního a telegrafního, plavebního a železničního znemožněn. V každém téměř válčícím státě zamezeny dále vůbec všelike obchodní styky, byť i nepřímé, státních příslušníků s nepřátelskou cizinou zákazem konati platy nebo plnění jiné závazky a uzavírati smlouvy a obchody, sekvestrací cizineckých podniků, zrušením naturalisace cizinců, suspensí nepřátelských práv patentních a pod.

§ 12. Obchodní politika Velké Británie.

I. V Anglii poznány již v 18. stol. stinné stránky merkantilismu, proti němuž Adam Smith postavil jako »přirozenou soustavu« volný rozvoj hospodářských sil. Po odpadnutí Spoje-